

ارائه الگوی آموزشی توسعه توانمندی‌های کارآفرینانه در دانش آموزان با میانجی‌گری ویژگی‌های شخصیتی

کاظم عسکری فرد¹ - ابوالقاسم ابراهیمی² - سیدمسلم علوی^{3*}

1. استادیار بخش مدیریت دانشگاه شیراز

2. دانشیار بخش مدیریت دانشگاه شیراز

3. دانشجوی دکتری مدیریت سیستم‌ها، دانشگاه شیراز

تاریخ دریافت: 1397/1/9

تاریخ پذیرش: 1397/3/6

چکیده

هدف این پژوهش تعیین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی و ارائه الگوی آموزشی برای توسعه این ویژگی‌ها در دانش‌آموزان مقطع دبستان است. در گام اول، ضرورت‌های شخصیتی مرتبط با فرآیند کارآفرینی تعیین و اولویت هر ویژگی در پرورش توانمندی کارآفرینانه مشخص شد. در مرحله بعدی، فهرست فعالیت‌ها و رویکردهای آموزشی در مقطع دبستان گردآوری و میزان اثرگذاری هر عامل در توسعه ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان تعیین و در ادامه هر یک از فعالیت‌ها و رویکردها وزندهی شده‌اند. در نهایت الگوی آموزشی توسعه توانمندی‌های کارآفرینانه دانش‌آموزان ارائه شده است. این تحقیق از نوع کاربردی و آمیخته اکتشافی می‌باشد. جامعه آماری در بخش صنعت کارآفرینان و در بخش آموزش، آموزگاران و کارشناسان آموزشی مقطع دبستان بوده و نمونه آماری با روش قضاوتی و هدفمند انتخاب و با روش گلوله برفی توسعه یافت. در تحلیل داده‌ها از روش‌های تحلیل محتوا، تحلیل سلسله‌مراتبی و روش تاپسیس استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رویکرد مدیریت مشارکتی در برنامه‌های مدرسه، الگوسازی برای دانش‌آموز، تشویق هدفمند و برقراری رابطه احساسی مثبت با آن‌ها در کنار فعالیت‌هایی از قبیل هنرهای آوایی و نمایشی، بازی‌های آموزشی و تقلیدی و پرورش مهارت‌های ارتباط کلامی و برنامه‌ریزی اثرگذاری معناداری بر ویژگی‌های شخصیتی و رشد توانمندی‌های کارآفرینانه در دانش‌آموزان دارد.

واژه‌های کلیدی: آموزش، کارآفرینی، کارآفرینی دانش‌آموزان، ویژگی‌های شخصیتی

مقدمه

امروزه کارآفرینی به عنوان موتور رشد و توسعه سازمان‌ها و جوامع شناخته شده و برای داشتن ساختار اقتصادی قدرتمند و مرفه، امری حیاتی قلمداد می‌شود (Saiz-Álvarez et al., 2014). با این توصیف، هر جامعه‌ای به دنبال آن است که زمینه را برای رشد و توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه مهیا کرده و بخش قابل توجهی از سرمایه‌های خود را در این مسیر هدایت کند. یکی از این سرمایه‌ها که می‌تواند به عنوان یک مزیت رقابتی در اقتصاد کارآفرینی مطرح باشد، نیروی انسانی است (Boz & Ergeneli, 2014). به همین دلیل بخشی از برنامه‌های آموزشی، در یک اقتصاد کارآفرین محور، معطوف به توسعه قابلیت‌های فردی برای حرکت‌های کارآفرینی می‌باشد (احمدپور و مطلبی، 1390). کشور ما نیز که از دیرباز نمونه‌های موفقی از این پدیده اقتصادی را تجربه کرده، در سال‌های اخیر توجه ویژه‌ای به امر آموزش کارآفرینی در سطوح و اقشار مختلف داشته است.

نگاهی به برنامه‌های آموزشی کارآفرینی در کشور دو مسأله اساسی در این زمینه را به ذهن متبادر می‌سازد. به نظر می‌رسد اولین مسأله، محتوای این برنامه‌هاست که به طور عمده بر محور توسعه مهارت‌های کارآفرینی افراد تکیه کرده و کمتر به توسعه شخصیت کارآفرینانه آن‌ها پرداخته است. این در حالی است که مطالعات نشان می‌دهد موفقیت کارآفرینی همبستگی معناداری با شخصیت افراد دارد (Irengun & Arikboga, 2015)؛ در حالی که با هوش افراد، ارتباط معناداری از خود نشان نمی‌دهد (Antoniao et al., 2014). موضوع دوم سطح آموزش‌هاست که به طور عمده در سطوح دانشگاهی و بزرگسال و در بهترین حالت در سطح دبیرستان و هنرستان اجرا می‌شود. در حالی که بنا به اذعان برنامه‌ریزان آموزشی، زیربنای حیات مادی و معنوی انسان‌ها در گرو ساختار کودکی آن‌هاست و ساختار یادشده نیز با تعلیم و تربیت خاص این دوره رابطه تنگاتنگ دارد (اوبالاسی و حسینی نسب، 1393). با این وجود، در زمینه توسعه قابلیت‌های کودکان برای دستیابی به اهداف کلان اقتصادی مبتنی بر کارآفرینی، مطالعات بسیار محدودی انجام شده که آن‌ها تنها بر توسعه یک ویژگی خاص و بدون نگاه کلان است.

در این راستا و با توجه به این مسایل، هدف اصلی این پژوهش تعیین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی اثرگذار بر توانمندی‌های کارآفرینانه و ارائه الگوی آموزشی برای توسعه این ویژگی‌های شخصیتی در دانش‌آموزان سطح دبستان است. برای دستیابی به این هدف ابتدا این سوال مطرح می‌شود که در مراحل مختلف کارآفرینی، چه توانمندی‌هایی لازم است و چه ویژگی‌های شخصیتی بر موفقیت فرد در این مراحل اثرگذار هستند. هم‌چنین اولویت این ویژگی‌های شخصیتی با توجه به اهمیت هر مرحله از کارآفرینی چیست و در نهایت چه رویکردها و فعالیت‌های آموزشی می‌تواند این ویژگی‌های شخصیتی را در کودکان توسعه دهد.

ساختار این مطالعه نیز بر همین اساس پایه‌ریزی شده است. در بخش پیشینه، مطالعات منتخب و مرتبط با آموزش و توسعه ویژگی‌های شخصیتی افراد جامعه آماری آورده شده و در بخش بعدی، روش‌شناسی پژوهش تشریح شده است. در بخش یافته‌ها، نتایج پژوهش آورده شده و در نهایت براساس سیر کلی و اهداف پژوهش جمع‌بندی و نتیجه‌گیری انجام شده است.

مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

آموزش کارآفرینی فرآیندی برای آماده کردن افراد با توانایی شناخت فرصت‌های تجاری، عزت نفس، دانش، مهارت و بینش برای عمل کردن در آن‌هاست (Olugbola, 2017). این فرآیند، شامل شناخت فرصت، تجاری‌سازی یک مفهوم، رهبری منابع در مواجهه با ریسک و آغاز یک کسب‌وکار است (Jones & English, 2004). براساس مطالعه پیترومن و کندی¹ (2003) مرحله ایده‌آل برای کسب دانش پایه کارآفرینی و پرورش نگرش مثبت در مورد آن، سال‌های کودکی و نوجوانی است. هم‌چنین استریبک² و همکاران (2010) نیز معتقدند از آنجا که تأثیر گروه همسالان در سنین پایین‌تر بیشتر است، بنابراین برنامه‌های آموزش کارآفرینی در سنین پایین اثربخش‌تر می‌باشد.

علاوه بر اهمیت فرایند آموزش خلاقیت در دوران کودکی، باید توجه داشت که روش‌های آموزش خلاقیت و کارآفرینی نیز تنوع به نسبت مناسبی دارند. به‌طور مثال در یکی از مطالعات جامع این حوزه، منطقی (1391) به 12 روش آموزش خلاقیت و کارآفرینی در سطح مدارس اشاره می‌کند که این موارد به شرح زیرند:

1. تهیه نقاشی خلاق (با استفاده از مداد رنگی، آب رنگ، گواش، برگ و گلبرگ خشک شده گیاهان و ...) که در ضمن حاوی حل یک مسأله باشد.
2. تهیه یک شیء خلاق با استفاده از اشیای دور ریختنی.
3. ارائه راه‌حل مناسب برای یک مسأله (تهیه کتاب‌هایی با برش‌ها و محتوای ابتکاری که به فکر کسی نرسیده باشد، ابداع یک خط جدید، تهیه یک بازی فکری جدید).
4. انجام یک کار هنری بدیع (مانند رنگ‌آمیزی روی سنگ‌ها به شکلی که از زوایای مختلف دو یا سه شیء مختلف دیده شوند، رنگ‌آمیزی ریشه‌های گیاهان و درآوردن آن‌ها به شکل اشیای و حیوانات مختلف، تهیه نمایشنامه‌های فی‌البداهه، تشویق اجرای پانتومیم‌های خلاق توسط کودکان و موارد مشابه).
5. خواندن خلاق (درخواست خواندن کتاب‌های مصور اما بدون نوشته توسط کودک، پردازش متن خوانده شده به صورت یک تصویر، تهیه خلاصه یک کتاب - قبل از خواندن - با دیدن عنوان یا روی جلد آن، درخواست قصه‌گویی کودک از زبان اشیاء، گیاهان و حیوانات).
6. نوشتن خلاق (درخواست تکمیل داستان نیمه تمام، ارائه عناوین انعطاف‌پذیر و تهیه متنی بر مبنای آن، تهیه روزنامه دیواری).
7. کار با اشیاء انعطاف‌پذیر (مانند: خمیر نان، خمیربازی، خمیر روزنامه، گل سفال‌گری).
8. ایده‌پردازی آزاد (به صورت جمعی، گروه‌های 5-6 نفره و فردی، در اشکال مکتوب و نقاشی).
9. وضوح بخشیدن به شرایط مبهم (مانند تکمیل محاوره‌های دو یا چند نفره، تهیه داستان بر مبنای چند تصویر).

10. انجام بازی‌های خلاق از کودکان (مانند تشویق ابداع بازی‌های تخیلی توسط کودک، پرسیدن مترادف‌ها، مشابه‌ها و متضادها از کودک).

11. انجام کارهای علمی - پژوهشی (تهیه یک موشک کاغذی که بیشتر از همه روی هوا بماند، بررسی علل آلودگی‌های زیست محیطی، بررسی علل ترافیک و مانند آن‌ها).

12. انجام یک کار هنری با استفاده از فناوری‌های ارتباطی جدید (مانند تهیه تمبر با استفاده از تصاویر اینترنتی، تهیه یک کارت پستال، طراحی جلد کتاب و مانند آن).

در ارتباط با پیشینه تجربی پژوهش نیز مطالعات داخلی و خارجی مختلفی وجود دارد. در یکی از اولین مطالعات ایرانی، چراغ چشم (1386) در پژوهش خود عوامل آموزش‌گامی اثرگذار در خلاقیت، موانع خلاقیت و ویژگی‌های دانش‌آموز خلاق را بیان کرده و روش‌های تدریسی که موجب پرورش خلاقیت می‌شوند را بررسی کرده است. یافته‌های وی نشان می‌دهد که آموزگار می‌تواند از طریق نوگرایی، انعطاف‌پذیری، عدم اجبار دانش‌آموزان به حفظ و انباشت ذهنی، شوخ‌طبعی، پرهیز از روش‌های قالبی آموزش، زمینه‌سازی برای ابراز وجود شاگردان و افزایش اعتماد به نفس در آنان، تحریک حس کنجکاوی فراگیران و بالاخره هم‌زمان کردن آموزش با پژوهش تا به آموزش خلاق و پرورش خلاقیت در کودکان و نوجوانان بپردازد.

بدری و همکاران (1392) با بررسی هشتاد نفر از کودکان مقطع پیش‌دبستانی، اثرگذاری روش آموزش تفکر و اگرار بر خلاقیت آنان ارزیابی کرده و این روش را در توسعه خلاقیت آنان اثرگذار دانسته است.

در پژوهشی دیگر توسط آراستی و همکاران (1395) با استفاده از روش داستان‌سرایی، یکی از روش‌های آموزش کارآفرینی به کودکان مقطع ابتدایی به اجرا در آمده است. براساس نتایج به‌دست آمده، آموزش کارآفرینی با روش داستان‌سرایی در زمینه کارآفرینی موجب تقویت نگرش کارآفرینانه دانش‌آموزان و هم‌چنین تقویت ابعاد آن شامل خلاقیت، میل به موفقیت، کنترل درونی و عزت نفس شده است. هم‌چنین، داشتن خانواده فعال در کسب و کار

بر رابطه آموزش کارآفرینی به روش داستان‌سرایی در زمینه کارآفرینی و نگرش کارآفرینانه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی اثرگذار بوده است.

در مطالعه یورتکوروا¹ و همکاران (2014) در بررسی اثر گذاری ویژگی شخصیتی ریسک‌پذیری در میل به کارآفرینی به این نتیجه رسیدند که این مشخصه تاثیر قابل توجهی بر میل به کارآفرینی دارد.

در مطالعه دیگری گودوناویسیوس و فایومی² (2014) اثرگذاری شخصیت کارآفرینی و تصمیم‌گیری راهبردی را در این فرآیند بررسی کردند. در این مطالعه شش تیپ شخصیتی واقع‌گرا، جست‌وجوگر، جمع‌گرا، اجتماعی، عمل‌گرا و هنرمند در ارتباط با سه سبک تصمیم‌گیری منطقی، حسی و شهودی بررسی شده است. بخش مرتبط این مطالعه این است که تیپ‌های شخصیتی بر نحوه تصمیم‌گیری‌های راهبردی اثر مستقیم و قابل توجهی دارد.

رویو³ و همکاران (2015) در مطالعه خود به بررسی برخی از مشخصه‌های رفتاری کارآفرینان پرداخته که از جمله آن می‌توان به ریسک‌پذیری، فرصت‌طلبی، مسئولیت‌پذیری، اعتماد به نفس، سرعت عمل، کنترل درونی، خلاقیت، عمل‌گرایی، آینده‌گرایی، مهارت سازماندهی، انعطاف‌پذیری، تلاش و پشتکار، تحمل شکست و هوش مدیریتی اشاره کرد.

با بررسی نتایج و یافته‌های این پژوهش‌ها، به‌طور کلی می‌توان چنین برداشت کرد که همه این پژوهش‌ها ضمن تایید تاثیر مثبت ویژگی‌های شخصیتی بر توسعه نگرش و اقدام کارآفرینانه، به بخشی از این پدیده پرداخته‌اند. ضمن اینکه خلاء پژوهش در زمینه ارائه الگوی آموزشی جامع هم‌چنان در این مطالعات دیده می‌شود.

روش‌شناسی

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر شیوه تحلیل پدیده مورد بررسی، آمیخته-اکتشافی می‌باشد. تحقیق دو فاز به هم پیوسته دارد که در هر فاز اجرایی ابتدا روش‌های کیفی و سپس کمی به کارگرفته شده است. قلمرو زمانی تحقیق از اردیبهشت 1395 تا آذرماه 1396 و

1. Yurtkorua et al

2. Gudonavicius & Fayomi

3. Royo

قلمرو موضوعی، ابعاد شخصیتی کارآفرینی و قلمرو مکانی آن شهر شیراز می‌باشد. جامعه آماری در فاز اول کارآفرینانی هستند که در دوره پنج‌ساله گذشته (1391 تا 1395) وارد مرحله داوری جشنواره ملی کارآفرینی در سطح استانی استان فارس شده‌اند. نمونه آماری در این روش با روش قضاوتی و هدفمند شامل 15 نفر انتخاب شد که در ادامه با روش گلوله برفی به 21 نفر توسعه یافت. جامعه آماری در فاز دوم پژوهش آموزگاران و مربیان دوره پیش‌دبستانی و دبستان شهر شیراز هستند که انتخاب نمونه به صورت قضاوتی و هدفمند با تعداد اولیه 45 نفر از نواحی یک تا چهار بوده و با روش گلوله برفی حجم نمونه به 63 نفر توسعه یافت.

در فاز اول که در بخش صنعت انجام شده است، توانمندی‌های کارآفرینی در سه مرحله تصمیم‌گیری، اجرایی کردن ایده کارآفرینی و بهره‌برداری و هم‌چنین ویژگی‌های شخصیتی اثرگذار در این مراحل تعیین شده است. مبنای تعیین این متغیرها، مطالعات پیشین و تحقیق میدانی بوده است. در بررسی نظریه‌ها و پیشینه پژوهش‌ها از تحلیل کمی محتوا و در تحقیق میدانی از روش دلفی استفاده شد. ابزار گردآوری داده در این مراحل، فیش و پرسش‌نامه نیمه باز بوده است. میزان اهمیت هر توانمندی در مسیر کارآفرینی با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی تعیین شده و در ادامه با توجه به اهمیت هر توانمندی کارآفرینی و کسب نظرات خبرگان، میزان اثرگذاری هر یک از ویژگی‌های شخصیتی در این متغیرها تعیین شده و در نهایت با استفاده از روش تاپسیس¹، وزن هر ویژگی شخصیتی استخراج شده است. در این مرحله نیز از پرسش‌نامه بسته استفاده شد.

در فاز دوم، فهرست فعالیت‌های قابل انجام در مقطع دبستان در مدارس گردآوری و با توجه به ماهیت مطالب گردآوری شده، در دو سطح رویکردی و رفتاری تقسیم‌بندی شد. برای اجرای این امر از فرم مصاحبه باز استفاده شد. سپس با استفاده از پرسش‌نامه بسته، میزان اثرگذاری هر عامل رویکردی و رفتاری در توسعه ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان سنجیده شد. در ادامه براساس وزن هر ویژگی شخصیتی در فرآیند کارآفرینی و امتیازات ارائه شده، با

استفاده از روش تاپسیس هریک از عوامل وزن دهی شده‌اند. در نهایت الگوی جامع آموزشی و پرورشی توسعه توانمندی‌های کارآفرینانه پژوهش ارائه شده است.

یافته‌ها

همان‌گونه که اشاره شد، جامعه آماری در دو فاز شامل کارآفرینان و آموزگاران و مربیان بوده است. مشخصات جمعیت‌شناختی نمونه آماری خبرگان در دو فاز به شرح جدول 1 می‌باشد.

جدول 1. توزیع جمعیت‌شناختی نمونه آماری خبرگان پژوهش

نمونه آماری آموزگاران و مربیان		نمونه آماری کارآفرینان		متغیر جمعیت‌شناختی	ابعاد جمعیت‌شناختی
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
100	63	33	7	زن	جنسیت
0	0	67	14	مرد	
37	23	9	2	زیر 30 سال	سنی
30	19	43	9	بین 30 تا 45 سال	
33	21	48	10	بالاتر از 45 سال	
10	6	14	3	دیپلم و زیر دیپلم	تحصیلات
3	2	10	2	کاردانی	
70	44	52	11	کارشناسی	
17	11	24	5	کارشناسی ارشد و بالاتر	
28	18	19	4	زیر 5 سال	سابقه و تجربه کاری
51	32	33	7	بین 5 تا 15 سال	
21	13	48	10	بالاتر از 15 سال	
63		21		تعداد نمونه	

یافته‌های کیفی فاز اول

در فاز اول این پژوهش، ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان با انتخاب بیش از 52 مطالعه مرتبط در پیشینه پژوهش‌ها تعیین شد. فهرست ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان در جدول 2 آورده شده است.

به‌منظور درک اثرگذاری این ویژگی‌های شخصیتی در موفقیت فرآیند کارآفرینانه، لازم بود که تاثیر هر یک از این ویژگی‌ها بر توانمندی‌های لازم در فرآیند کارآفرینی مشخص شود. به همین منظور توانمندی‌های موردنیاز در سه مرحله کارآفرینی شامل (1) شکل‌گیری نگرش

کارآفرینانه، (2) اقدام و راه‌اندازی و (3) بهره‌برداری تجاری در مصاحبه با خبرگان شناسایی شد.

جدول 2. ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان

اختصار	ویژگی	اختصار	ویژگی
P_{10}	توفیق‌طلبی	P_7	زمان‌شناسی
P_{11}	خلاقیت، ابتکار	P_2	سستی‌گریزی و پشتکار
P_{12}	خودباوری و اعتماد به نفس	P_3	قاطعیت و تصمیم‌گیری، اراده
P_{13}	مرکز کنترل درونی	P_4	تمایل به سودرسانی و توزیع ثروت
P_{14}	ریسک‌پذیری	P_5	جست‌وجوگری در کسب دانش و مهارت لازم
P_{15}	نیاز به استقلال	P_6	رابطه دوستانه و صحیح
P_{16}	قدرت تحمل ابهام	P_7	صداقت حرفه‌ای
P_{17}	عمل‌گرایی	P_8	مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی
P_{18}	توجه به جزئیات	P_9	تحمل شکست

یافته‌های کمی فاز اول

در ادامه مراحل قبلی فاز اول، با استفاده از مقایسه‌های زوجی که توسط خبرگان انجام شد، در قالب فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی¹ میزان اهمیت نسبی توانمندی‌های کارآفرینانه (با نرخ ناسازگاری 0/08) مشخص شد (جدول 3).

در مرحله بعد براساس نقش ویژگی‌های شخصیتی (جدول 2) در تقویت هر یک از توانمندی‌های لازم (جدول 3)، این ویژگی‌ها اولویت‌بندی شدند. بدین منظور از تحقیق میدانی و پرسش‌نامه استفاده شد که در آن خبرگان، با دادن امتیاز 1 تا 9، مقدار اثرگذار هر ویژگی شخصیتی (P_i) در تقویت هر یک از توانمندی‌های کارآفرینی (E_j) تعیین کردند. سپس با استفاده از روش تاپسیس ویژگی‌های شخصیتی لازم برای کارآفرینی اولویت‌بندی شدند (جدول 4). در این روش، ویژگی‌های شخصیتی به‌عنوان گزینه و ابعاد کارآفرینی به‌عنوان معیار منظور و اولویت‌بندی مشخص شده در جدول 3 به‌عنوان وزن معیارها استفاده شده است. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود ویژگی‌های خودباوری و اعتماد به نفس و خلاقیت و ابتکار بیشترین امتیاز را در بین متغیرهای شخصیتی دارند.

جدول 3. میزان اهمیت توانمندی‌های کارآفرینی بر اساس روش تحلیل سلسله‌مراتبی

مرحله کارآفرینی	توانمندی موردنیاز	اختصار	وزن بر اساس AHP
شکل‌گیری تصمیم کارآفرینانه	نگرش کارآفرینی	E_1	0/437
	تصمیم‌گیری	E_2	0/073
راه‌اندازی	ایده‌یابی	E_3	0/167
	تأمین منابع مالی	E_4	0/074
	تأمین سرمایه‌های فیزیکی (سخت‌افزاری)	E_5	0/014
	تأمین نیروی انسانی (برم‌افزاری)	E_6	0/023
	تولید و بهره‌برداری تجاری	E_7	0/010
	مدیریت پروژه راه‌اندازی	E_8	0/025
	نفوذ در بازار (مرحله معرفی)	E_9	0/023
بهره‌برداری تجاری	بازاریابی و تبلیغات	E_{10}	0/046
	خرید و تدارکات	E_{11}	0/023
	تولید	E_{12}	0/014
	بحران	E_{13}	0/029
	مدیریت سازمان (منابع انسانی و تشکیلات)	E_{14}	0/016
	مدیریت سرمایه و مالی	E_{15}	0/027

جدول 4. اولویت‌بندی ویژگی‌های شخصیتی در تقویت توانمندی‌های لازم برای کارآفرینی

ویژگی شخصیتی	اختصار	امتیاز
خودباوری و اعتماد به نفس	p_{12}	0/787
خلاقیت، ابتکار	p_{11}	0/787
مرکز کنترل درونی	p_{13}	0/732
رابطه دوستانه و صحیح	p_6	0/722
توجه به جزئیات	p_{18}	0/710
جست‌وجوگری در کسب دانش و مهارت لازم	p_5	0/705
سودرسانی و تمایل به توزیع ثروت	p_4	0/670
قاطعیت و تصمیم‌گیری، اراده	p_3	0/663
توفیق‌طلبی	p_{10}	0/650
نیاز به استقلال	p_{15}	0/623
ریسک‌پذیری	p_{14}	0/606
سستی‌گریزی و پشتکار	p_2	0/565
عمل‌گرایی	p_{17}	0/543
تحمل شکست	p_9	0/522
قدرت تحمل ابهام	p_{16}	0/472
صداقت حرفه‌ای	p_7	0/445
مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی	p_8	0/436
زمان‌شناسی	p_1	0/113

یافته‌های کیفی فاز دوم

با توجه به هدف این پژوهش، در فاز دوم با استفاده از پژوهش میدانی از نظام آموزشی، فهرستی از برنامه‌هایی که آموزگاران می‌توانند در کنار دروس برنامه‌ریزی شده در کلاس برای توسعه توانمندی‌های کارآفرینی دانش‌آموزان داشته باشند، استخراج شد. در تهیه این فهرست، روش‌های بیان شده در پیشینه پژوهش در کنار مصاحبه با آموزگاران و مربیان مدارس مقطع ابتدایی حاضر در نمونه آماری استفاده شده است. سپس موارد احصا شده به دو دسته کلی رویکرد¹ و فعالیت² تقسیم‌بندی شده‌اند. این تقسیم‌بندی بدین علت انجام شد که یازده مورد از فهرست یادشده، به گونه‌ای هستند که بیشتر به فرآیندهای ذهنی³ آموزگار مرتبط بوده و زمینه‌ساز رفتارهای آموزشی⁴ بوده‌اند. در حالی که تعداد 37 مورد دیگر، مواردی عینی بوده و در قالب نتایج قابل مشاهده، جزئی از رفتار آموزشی محسوب می‌شوند.

در رویکردهای آموزشی آموزگاران، چهار بُعد رویکردی شامل (1 مشارکتی، 2 الگوسازی، 3 احساسی و 4 تشویقی براساس مشابهت محتوایی مشاهده شد.

یافته‌های کمی فاز دوم

به منظور وزن‌دهی و اولویت‌بندی شاخصه‌های رویکردی براساس اثرگذاری آن‌ها در پرورش ویژگی‌های شخصیتی شناسایی شده (جدول 4) از روش تاپسیس استفاده شده که هر شاخص رویکردی (AP_m) به عنوان گزینه و ویژگی‌های شخصیتی (p_i) به عنوان معیار در محاسبه‌ها وارد شده‌اند. میزان اثرگذاری هر شاخص رویکردی در توسعه ویژگی‌های شخصیتی با استفاده از نظرات آموزگاران تعیین شده است. نتیجه اولویت‌بندی‌ها در جدول 5 ارائه شده است.

بخش دیگری از حوزه آموزشی موردبررسی، فعالیت‌هایی بوده که آموزگاران در توسعه ویژگی‌های شخصیتی موردنظر پژوهش عنوان کرده‌اند. در این مرحله تعداد 37 فعالیت

-
1. Approach
 2. Activity
 3. Mental Process
 4. Educational Behavior

آموزشی (AC_n) مشخص شد که با توجه به ماهیت فعالیت‌ها و با کمک آموزگاران در سه گروه اصلی بازی‌ها، فعالیت‌های مهارتی و فعالیت‌های هنری تقسیم‌بندی شدند. در هر گروه نیز، فعالیت‌ها بر حسب ماهیت، به زیرگروه‌هایی تقسیم‌بندی شدند. به منظور اولویت‌بندی فعالیت‌های آموزشی، نقش هر فعالیت آموزشی در تقویت ویژگی‌های شخصیتی در یک طیف 1 تا 9 از آموزگاران پرسیده شد و با استفاده از وزن ویژگی‌های شخصیتی (جدول 4) و روش تاپسیس، فعالیت‌ها اولویت‌بندی شدند (جدول 6).

جدول 5. اولویت‌بندی شاخص‌های رویکرد آموزشی در توسعه ویژگی شخصیتی

کارآفرینانه

ابعاد رویکردی	شاخص‌های رویکرد آموزشی	اختصار	وزن نهایی
مشارکتی	توجه به مشارکت دانش‌آموز و آموزگار در فعالیت‌ها	AP1	0/750
مشارکتی	توجه به مشارکت دانش‌آموزان در مدیریت کلاس	AP5	0/721
احساسی	پرهیز از برچسب زدن به دانش‌آموز	AP8	0/556
الگوسازی	جایگزینی تفکر "سخت بودن" به جای "نمی‌توانم"	AP11	0/548
الگوسازی	انجام بازی برد و باخت به صورت گروهی و تبدیل تدریجی آن به فردی	AP12	0/492
رویکرد تشویقی	واگذاری برخی وظایف بدون تشویق	AP10	0/472
رویکرد تشویقی	تشویق صداقت	AP9	0/469
الگوسازی	قانون‌گذاری در کلاس و پایبندی به آن	AP4	0/404
رویکرد تشویقی	تشویق پشتکار به جای نتیجه	AP6	0/380
الگوسازی	وقت‌شناسی آموزگار	AP2	0/351
رویکرد احساسی	ابراز محبت و ارتباط بدنی آموزگار با دانش‌آموز	AP7	0/292

جدول 6. اولویت‌بندی فعالیت آموزشی در توسعه ویژگی شخصیتی کارآفرینانه دانش

آموزان

گروه	زیرگروه	وزن نهایی	اختصار	وزن
بازی‌ها	آموزشی	بازی کلمات	AC1	0/40
		حل مساله	AC2	0/47
		پژوهش‌های جذاب از منابع مختلف	AC3	0/50
		پیش‌بینی آینده	AC4	0/34
		بیان احساس در موضوع	AC5	0/43
	تخلیلی	بیان احساس در تصویر	AC6	0/39
		مدیریت دوره‌ای بخشی از کلاس توسط دانش‌آموز	AC7	0/65
		نمایش تصویر و طرح سوال توسط دانش‌آموز	AC8	0/40
	نمادی	یافتن اختلاف در تصاویر	AC9	0/35
		حل جدول (کلمات و یا اعداد و یا اشکال)	AC10	0/50

وزن	اختصار	وزن نهایی	زیرگروه	گروه
0/49	AC11	یافتن تغییرات دوره‌ای در محیط		
0/50	AC12	توصیف محیط با جزئیات		
0/47	AC13	تقویت ارتباط چشمی	ارتباط غیر کلامی	
0/45	AC14	نظرخواهی در مورد آراستگی		
0/49	AC15	آموزش سلام، تقاضا، عذرخواهی، پیشنهاد، انتقاد و احوال‌پرسی	ارتباط کلامی	
0/56	AC16	اختصاص زمان برای شنیدن صحبت خصوصی دانش‌آموز		
0/56	AC17	برنامه‌ریزی کار منزل به کمک آموزگار	برنامه‌ریزی	مهارتی
0/54	AC18	ثبت زمان فعالیت‌های کلاسی و تشویق برای بهبود	خودکنترلی	
0/42	AC19	مراقبه (سکوت) روزانه		
0/55	AC20	بوفه بدون فروشنده		
0/44	AC21	ادغام دوره‌های کلاس‌ها	کار گروهی	
0/47	AC22	کلاس ورزش مشترک با سایر کلاس‌ها		
0/43	AC23	مراسم جمعی		
0/41	AC24	صبحانه مشترک		
0/66	AC25	اجرای سرود	آوایی	هنری
0/52	AC26	تهیه‌ی کاردستی از اشیای کم‌ارزش	تجسمی	
0/51	AC27	نقاشی و ارزیابی بر اساس جزئیات		
0/38	AC28	نمایش تصویر و نقاشی آن بدون دیدن دوباره		
0/55	AC29	داستان نویسی و نمایش نامه‌نویسی	کلامی	
0/45	AC30	شنیدن و خواندن ترانه‌ها		
0/45	AC31	حفظ شعر و مشاعره		
0/51	AC32	تکمیل داستان ناتمام		
0/45	AC33	پخش داستان صوتی و اجرا توسط دانش‌آموز		
0/57	AC34	اجرای پانتومیم	نمایشی	
0/53	AC35	نمایش احساس با زبان بدن		
0/47	AC36	بازی ایفای نقش دانش‌آموز (وانمودی)		

در نهایت الگوی آموزشی پیشنهادی براساس یافته‌های تحقیق برای توسعه ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان در آماده‌سازی آن‌ها برای فعالیت‌های کارآفرینانه به صورت شکل 1 ترسیم شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در اولین یافته و در تشریح الگوی پیشنهادی این مطالعه باید به این وجه تمایز مهم اشاره کرد که در این مطالعه برخلاف مطالعات گذشته (به‌ویژه مطالعات شاخص منطقی، 1391؛ آراستی و همکاران، 1395؛ اوبالاسی و حسینی نسب، 1393؛ بدری و همکاران، 1392؛ اسماعیل و زین، 2015؛ اولوگبولا، 2017؛ رونکا و همکاران، 2017)، صرفاً به شناسایی

توانمندی‌های کارآفرینانه و ویژگی‌های شخصیتی مرتبط با آن اکتفا نشد و پس از شناسایی این توانمندی‌ها، رویکردها و فعالیت‌های آموزشی و پرورشی ضرورتی برای توسعه این گونه ویژگی‌ها در دانش‌آموزان در قالب یک الگوی چندمرحله‌ای مورد بحث قرار گرفت. نکته دیگر آن که بر خلاف مطالعه منطقی (1391)، دسته‌بندی جدیدی از برنامه‌های آموزشی برای دانش‌آموزان ایجاد شد و اولویت این برنامه‌ها در توسعه ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه دانش‌آموزان بررسی شد. با این حال بیان این موضوع اهمیت دارد که در این مطالعه به صورت کمی رابطه بین هر یک از این متغیرها سنجیده نشد، اما با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندمتغیره و اولویت‌بندی متغیرها، بررسی شده و اولویت هر برنامه در تقویت ویژگی‌های شخصیتی و به‌طور متقابل اولویت هر ویژگی شخصیتی در توسعه توانمندی‌های کارآفرینانه چه میزان می‌باشد.

شکل 1. الگوی آموزشی پیشنهادی پژوهش به منظور توسعه ویژگی‌های شخصیتی

کارآفرینانه در دانش‌آموزان

در تحلیل خرد و در ارتباط با اجزای الگوی پیشنهادی، یافته‌ها نشان داد که خودباوری و اعتماد به نفس، خلاقیت و ابتکار و مرکز کنترل درونی بیشترین اولویت در ویژگی‌های شخصیتی پیش‌برنده فرآیند کارآفرینی را دارند، که با مطالعه خسروی‌پور و همکاران (1394) مطابقت دارد. خلاقیت و ابتکار نیز در این مطالعه رتبه سوم اهمیت را داشته و با مطالعه آقاجانی و گنجه‌خور (1392) مطابقت دارد. ویژگی استقلال‌طلبی در این مطالعه رتبه دهم را از بین هجده عامل شناسایی شده نشان می‌دهد که در مطالعه خسروی‌پور و همکاران (1394) هم‌رتبه این عامل کمتر از میانگین آزمون استاندارد بوده است.

البته یکی از موضوعاتی که درباره خلاقیت در مدارس می‌تواند مورد توجه خاص باشد، شکاف خلاقیتی دانش‌آموزان در مدرسه و بیرون از مدرسه است که در مطالعه رونکا و همکاران¹ (2017) به صورت عمیق به آن پرداخته شده و با مشاهده معناداری این اختلاف که دانش‌آموزان در بیرون از مدرسه خلاقیت بیشتری از خود بروز می‌دهند، علت اصلی این شکاف، ساختار آموزشی مدرسه عنوان شده است. این موضوع در این مطالعه به شکلی دیگر بیان شد که براساس آن رویکردها و فعالیتهای آموزشی و پژوهشی در مدرسه می‌بایست بستر ساز بروز خلاقیت در دانش‌آموزان باشد.

هم‌چنین تقویت مهارت‌هایی مانند ارتباطات می‌تواند بر تقویت زمینه‌های کارآفرینی در دانش‌آموزان اثرگذار باشد، همان‌گونه که در مطالعه هوشمندان مقدم فرد و رضوانفر (1394) نیز به آن اشاره شده است.

اثرگذاری هنرهای آوایی، نمایشی، کلامی و تجسمی بر ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه از جمله دیگر یافته‌های این پژوهش بود که باید در آموزش کودکان مدنظر قرار گیرد. در مطالعه ابراهیمی و همکاران (1396) نیز بازبودن نسبت به تجربه و توافق‌پذیری، خویش‌داری و حل‌مدبرانه مسئله در بین افراد هنرمند و عادی، تفاوت معنادار نشان داده است. تاثیر هنر بر خلاقیت نیز به‌عنوان یکی از ضرورت‌های کارآفرینی مانند مطالعه زارع و همکاران (1389) باید مورد توجه باشد. این بدان دلیل است که هنر بر خودباوری دانش‌آموزان نیز تأثیر قابل

ملاحظه‌ای دارد (احمدی و همکاران، 1385). به‌طور کلی اثرگذاری هنر بر سلامت ذهنی و روان دانش‌آموزان موضوعی است که در مطالعات مختلفی از جمله مطالعه هی‌ین و همکاران¹ (2018) رابطه معناداری از خود نشان داده است. در کنار این موضوع باید به بازی‌ها نیز به‌عنوان ابزاری در جهت رشد شخصیت کارآفرینانه در دانش‌آموزان نگریست. همان‌گونه که در مطالعه ربانی و نوروزی (1386) نیز بیان شده، فراگیر تنها با بازی نقش‌های مختلف یاد می‌گیرد در زندگی اجتماعی بعد از مدرسه چگونه عمل کند.

به‌طور کلی می‌توان چنین استنباط کرد که در مدارس می‌بایست ضمن رویکرد تعاملی و مشارکتی و وجود جوی باز برای دانش‌آموزان زمینه حفظ و تداوم و تقویت سلامت روان را برای دانش‌آموزان مهیا کرد. این موضوع در مطالعه احمدپور ارده‌جانی و فلاحتی (1391) نیز مورد تاکید قرار گرفته است.

اما باید در نظر داشت تکمیل این مطالعه نیازمند مطالعات عمیق‌تری است. در این مطالعه زمینه‌های خانوادگی مانند شرایط رفاهی دوران کودکی، نقش جنسیت در گشودگی به تجربه، رابطه شخصیت دانش‌آموز و روش‌های آموزش از موضوع‌هایی هستند که می‌توانند به‌عنوان متغیر کنترل در مطالعه وارد شوند.

منابع

- ابراهیمی، فاطمه، ارتضایی، بهناز، اکرمی، ناهید. (1396). مقایسه ویژگی‌های شخصیتی و سبک‌های کنار آمدن در هنرمندان و افراد عادی، رویش روانشناسی، 6(3): 19-36.
- احمدپور، محمود، مطلبی، مهرنوش. (1390). ارائه مدل یادگیری مادام‌العمر کارآفرینی با رویکرد تلفیقی (ارائه شده توسط کنسرسیوم آموزش کارآفرینی)، ماهنامه کار و جامعه، 134: 21-37.
- احمدپور ارده جانی، مژگان، فلاحتی، لیلا. (1391). مطالعه میان‌رشته‌ای: رابطه جو سازمانی (باز و بسته) مدارس بر وضعیت سلامت روان و شخصیت هنرآموزان هنرستان‌ها، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، 4(4): 145-163.
- احمدی، عزت‌اله، گروسی فرشی، میرتقی، شیخ‌علی زاده، سیاوش. (1385). بررسی عوامل موثر بر خودباوری دانش‌آموزان، پژوهش‌های نوین روانشناختی (روانشناسی دانشگاه تبریز)، 1(2-3): 11-31.
- آراستی، زهرا؛ قدوسی، سمیرا؛ باقری، افسانه (1395). تأثیر آموزش کارآفرینی از طریق روش داستان‌سرایی بر نگرش کارآفرینانه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی، توسعه کارآفرینی، 9(4): 593-612.
- آقاجانی، حسنعلی، گنجه‌خور، زیبا. (1392). تبیین نقش ویژگی‌های روانشناختی کارآفرینان بر فرآیند کارآفرینی مستقل (مورد مطالعه: کارآفرینان استان مازندران)، پژوهش‌نامه مدیریت تحول (پژوهش‌نامه مدیریت)، 2(4): 118-140.
- اوبالاسی، آناهیتا، حسینی‌نسب، سید داود. (1393). بررسی تأثیر آموزش روش مونته‌سوری بر خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی 4 و 5 ساله شهر تبریز، نشریه علمی پژوهشی آموزش و ارزشیابی، 7(28): 81-98.
- بدری، مریم، شیخ، مهدی، احمدی، خدابخش و طباطبایی، سیدموسی. (1392). اثر بخشی آموزش تفکر واگرا بر خلاقیت کودکان، ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، 3(1): 55-70.
- چراغ چشم، عباس. (1386). بررسی تأثیر شیوه‌های تدریس مبتنی بر تکنیک‌های خلاقیت در آموزش و یادگیری دانش‌آموزان، دوفصلنامه تربیت اسلامی، 3(5): 36-7.

خسروی پور، بهمن، برادران، مسعود، عابدی، بهرام. (1394). رابطه ویژگی‌های روانشناختی کارآفرینانه با روحیه کارآفرینی دانشجویان دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان، پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، 7(35): 30-41.

ربانی، رسول، نوروزی، رضاعلی. (1386). نقش و بازی: تحلیلی بر دیدگاه‌های کنش متقابل نمادی در تعلیم و تربیت، مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، 2(23): 1-14.

زارع، حسین، آگاه هریس، مژگان، بیات، مریم. (1389). خلاقیت و رگه‌های شخصیت در دانشجویان، روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)، 7(26): 155-164.

منطقی، مرتضی. (1391). بررسی تأثیر آموزش خلاقیت بر دانش‌آموزان پیش دبستان و دبستانی، پژوهش‌های برنامه درسی، 2(1): 1-28.

میرمحمد رضایی، سیده زهرا و قلی پور، ماجده. (1395). سنجش روحیه کارآفرینی و عوامل مؤثر بر آن در بین جوانان مهارت‌آموخته دوره کارآفرینی در مقایسه با کارآموزان آموزش‌نندیده اداره کل آموزش فنی و حرفه‌ای زنجان، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، 6(21): 157-186.

هوشمندان مقدم فرد، زهرا، رضوانفر، احمد. (1394). عوامل مؤثر بر روحیه کارآفرینی هنرجویان هنرستان‌های کشاورزی استان زنجان، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، 8(3)، پیاپی 31: 26-11.

Antonio, T., Lanawati, S., Wiriana, T. A., & Christina, L. (2014). Correlations Creativity, Intelligence, Personality, and Entrepreneurship Achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 115: 251-257.

Boz, A., & Ergeneli, A. (2014). Women entrepreneurs' personality characteristics and parents' parenting style profile in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109: 92-97.

Gudonavičius, L., & Fayomi, J. O. (2014). The Relation between Entrepreneurial Personality and Strategic Decision Making. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156: 24-29.

Haeyen, S., Van Hooren, S., van der Veld, W.M., Hutschemaekers, G. (2018). Promoting mental health versus reducing mental illness in art therapy with patients with personality disorders: A quantitative study. *The Arts in Psychotherapy*, 58: 11-16.

İrengün, O., & Arikboğa, Ş. (2015). The Effect of Personality Traits on Social Entrepreneurship Intentions: A Field Research. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195: 1186-1195.

- Ismail, V. Y., & Zain, E. (2015). The Portrait of Entrepreneurial Competence on Student Entrepreneurs. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 169: 178-188.
- Jones, C., & English, J. (2004). A contemporary approach to entrepreneurship education. *Education+ training*, 46(8/9): 416-423.
- Olugbola S.A. (2017). Exploring entrepreneurial readiness of youth and startup success components: Entrepreneurship training as a moderator. *Journal of Innovation & Knowledge*, 2(3): 155-171.
- Oosterbeek, H., Van Praag, M., & Ijsselstein, A. (2010). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivation. *European economic review*, 54(3): 442-454.
- Peterman, N. E., & Kennedy, J. (2003). Enterprise education: Influencing student perceptions of entrepreneurship. *Entrepreneurship theory and practice*, 28(2): 129-144.
- Royo, M. A., Sarip, A., & Shaari, R. (2015). Entrepreneurship traits and social learning process: an overview and research agenda. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 171: 745-753.
- Runco, M., Acar, S., Cayirdag, N. (2017). A closer look at the creativity gap and why students are less creative at school than outside of school, *Thinking Skills and Creativity*, 24(3): 242-249.
- Saiz-Alvarez, J. M., Martínez, A. C., & Martínez, C. C. A. (2014). An Entrepreneurial Well-being Model based on GEM Data for Spain. *IJIMAI*, 2(5): 38-47.
- Yurtkoru, E. S., Acar, P., & Teraman, B. S. (2014). Willingness to take risk and entrepreneurial intention of university students: An empirical study comparing private and state universities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150: 834-840.